

Trädet i folktro och sed

*Människan fången i trädet talar i hemlighet till
trädet inom människan: Så nära och ändå så långt ifrån
varandra, så ohjälpligt åtskilda betyder de ändå något
för varandra som inte kan växas mätas eller utsägas.
(Artur Lundkvist) Condé, 1985.*

*Essäuppgift i skogshistoria utförd av :
Daniel Eriksson JK 91-95
1995*

Inledning

Att skogen i varje svensks hjärta finner en djupare innebörd än som biomassaproducent eller att stå som subjekt i diskussioner om artbevarande och mångfacetterade rekreatiönsändamål, torde varje besjälad individ hålla som säkert. En del av denna kärlek till naturen härstammar nog från de kulturella band våra fäder (mödrar) knyttit och gett i arv. Genom berättelser, bilder och traditioner har denna gåva varmt mottagits och från generation till generation fyllt en del av det utrymme som förhöjer och berikar vår själ.

Att just skogen fått denna mytomspunna prägel är inte att undra. Få är väl de som vandrat i skogen och aldrig känt olust inför dunkla gestalter, mystiska ljud eller snabba rörelser i mörkret. Detta trots vårt kunnande om naturens lagar. Att våra förfäder såg troll i varje ting kan vi nog förstå och förlåta. Idag när dessa väsens "vara eller icke vara" är utspelad söker man efter vidskepelse och övernaturlighet på andra håll, vilket torde antyda att denna typ av tro fyller någon form av funktion hos oss.

Djuren har spelat en stor roll i folktron och i stort sett alla större däggdjur är förknippade med någon form av vidskepelse. Träden har till skillnad från djuren inget sätt att förflytta sig vilket vad jag tror gjort dem mindre benägna att misstänkas vid odåd. De är samtidigt den ädlaste formen av växtlighet som har gett den lille bonden möjlighet till ett rikare liv. Att träden lätt blev gudomliga förefaller logiskt under denna tid.

Otaliga berättelser om folks syn på vättar, troll, andar, konstiga väsen och i stort sett allt i naturen som avviker, finns att läsa om i litteraturen. Den här uppsatsen behandlar dock hur man tidigare har sett på det enskilda trädet och berör mestadels traditioner och tro som har varit av mer övergripande natur över hela landet.

Gudaträd

I den förkristna nordiska gudasagan, som sträcker sig från tidernas begynnelse till omkring 1100-talet, kan man urskönja vilken betydelse träden och skogen har haft för människan i denna tid. Inte minst för att vi faktiskt härstammar från två ilanddrivna trädstubbar. Stubbarna mejslades till av Oden och hans förjeslagare. Av den ena stubben som var av ask skapades mannen som fick heta "ask" och av den andra skapades kvinnan från en alm som fick heta "embla". Denna värld genomkorsades av en lodrät axel som man kallade för världsträdet, eller Yggdrasil, som höll upp alla världar i sina askgrenar. Den var så stor och hög att ingen människa någonsin kunnat skåda dess krona eller rot.

Även i andra nordiska berättelser spelar träden en betydande roll. I Kalevala som är Finlands forna begynnelse saga kan man läsa hur en enda man, Pellervoinen, omsorgsfullt planterade varje enskilt trädslag på sin speciella nisch i naturen. I Kalevala kan man också läsa om den omöjliga eken som inte ville slå rot. När den till slut gjorde det växte den sig så stor att denna skymde solen, månen och stjärnorna och fick sedan huggas ned.

De kristna missionärernas uppgift att omvända de asatroende svenskarna var inte så svår som man skulle kunna tro. Genom att hugga ned de med asarna förknippade gudaträden utan att drabbas av asagudarnas vrede trodde människorna att de kristnas gud måste vara starkare. Kunskapens träd i edens lustgård är väl det man först förknippar med bibeln. I samma gård fanns också livetsträd. Korset var också ett träd till liv för människan, det tillverkades troligen av livets träd i lustgården. I bibeln används också ofta bilden av ett träd för att beskriva mänskliga egenskaper.

Vårdträd

Vårdträden är träd som oftast växte på gårdarna runt om i Sverige. Oftast var de en lind, alm, ask eller lönn men de kunde också vara sk bärande träd som tex oxel, rönn, kastanj, valnöt och ek. I skåne var storvuxna fläderbuskar ej ovanliga som gårdsträd. Dessa träds huvudsakliga syfte var att tjäna som prydnad, skugga och ge skydd. De ansågs i många fall också bära på gårdens lycka. Vårdträden som gårdens beskyddare är en tro som går långt tillbaks i tiden och har varit stark under en lång tid. På vissa platser bad man och offrade till dessa träd ända in på 1800-talet. På vissa platser trodde man att de dödas andar samlades i trädet och vakade därifrån över gården. Den som på något sätt skadade trädet gick det därför illa för, ofta kunde husbränder, döda husdjur och liknande förklaras med detta som orsak.

Helande träd

Trädens förmåga att mottaga sjukdommar och skador från människor var en mycket utbredd uppfattning. Den enes död kunde bli den andres hälsa. Om en människa hängt sig i en gren bar grenen på kraft från den hängde som kunde bota åkommor. Träd som mottog sjukdommar kallades för bortsättar träd. Om man rörde ett sådant träd kunde man få sjukdommen tillbaka. De var därför ofta belägna lite avses. På vissa platser var det vanligt att använda träden flera gånger om och kunde därför bli översållade med borrhål och saker som placerats i trädet. Smörjning var en ofta förekommande behandling när ffa barn fick engelska sjukan (D-vitamin brist). Smörjningen gick till så att man drog barnet genom en naturlig eller uppkilad öppning i en trädstam. Barnet blev då på nytt född och fick krafter långt större än vad modern kunde ge barnet. Det var viktigt att vara tyst och att inte säga någonting på hemvägen efter smörjningen. Den hjälpte ibland också mot gulsot, ryggskott och epilepsi. Eftersom det var en pånyttfödelse var det tvunget att vara ett kvinligt trädslag dvs alla nordiskat trädslag utom ek, ask och tall fungerade.

Smörjning. Mor och far pånyttföder sitt sjuka barn genom att dra det igenom en klyven trädstam.

Individen trädet

Tallen i Sverige har inte varit speciellt högt aktad. Vissa tallar har dock blivit fredade på ett eller annat sätt. Tallar som har utmärkt sig på något sätt har ofta blivit bortsättartallar. En av många åkommor som dessa träd kunde bota var tandvärk, då man enkelt tog en spik eller en sticka från trädet och petade i tandköttet så den blev blodig och stacks sedan in innanför barken på trädet. Suptallar var också en mycket vanlig företeelse efter resvägar och liknande. En noggrannare beskrivning av dessa träd torde vara överflödig. Det kan dock nämnas att dessa platser användes minst sagt flitigt då historier förtäljer om hästar som självmant stannade vid suptallarna.

Granen har haft olika betydelse i olika sammanhang. Normalt ansågs den vara ett dystert träd. Julgranen är som alla vet en tradition med gamla anor. Hur gamla vet man inte riktigt men den är normalt förknippad med ett medeltida tyskland som har ärvt seden från den katolska kyrkan där den symboliserade skapelsen av världen och Edens paradys. Vintergröna kvistar har hos oss under vikingatiden och även i andra kulturer symboliserat evigt liv. Granen har som bröllopträd symboliserat fruktbarhet och liv då man tog ett par unga granar och ställde dem på infarten till gården på bröllopsdagen. Man var dock tvungen att renraka dem från kvistar, förutom toppen där man lämnade kvar en "ruska". Topparna har också på vissa håll brytits och riktats mot huset så att brudparet skulle hitta hem. På liknande sätt beredde man också granarna vid begravning. Topparna på träden pekades då bort från hemmet så att inte den dödes ande följde med hem. Att lämna granris vid graven skall påminna om det eviga och skydda mot ondska. Granen var också bra till att spå väder med. Långa årsskott gav en snörik vinter och om grenarna slokade på träden skulle det bli storm och regn.

Björken har som bekant både rikligt med masurknölar och häxkvastbildningar. Knölarna ansåg man var bildningar som uppkommit genom att trädet mottagit någons sjukdom. Dessa träd var mycket lämpliga som bortsättar träd och då framförallt för utslag och reumatism. Häxkvastarna har gått under många namn, bla markvastar, eftersom man ansåg att kvastarna var ett tillhåll för maran, dessa skulle man akta sig för. Ett bra sätt att bli kvitt ryggvärk var att böja en ung björk så att det bildade en portal och sedan krypa igenom denna tre gånger varefter man spottade bakom sig, björken hade då övertagit åkomman. Hängbjörken ansåg man ha fått sitt slokande utseende på grund av att det var en björk som skuggade det kors som kristus korsfäst på. En av våra starkaste traditioner är midsommardansen kring majstången där stången ofta har klätts med björkris. Majstången har fått sitt namn av ordet maja som betyder klä i löv. Den är en fallosymbol som ursprungligen var ett lövträd som man bar hem till gården i hopp om ökad fruktbarhet och fruktsamhet. Kransar, blommor och annan grannlåt är en sentida tradition som symboliserar offergåvor. Att bära in björkris till påsk är en tradition med otydlig bakgrund. Möjligen slog man barn och tjänstefolket med riset för att påminna om kristi lidande. Det finns dock en uråldrig tradition enligt vilken man om våren slår varandra med ett grönskande livsspö för lycka och fruktsamhet.

Boken är en bra vädertydare. Enligt bondepraktikan kunde man gå ut allahelgonadagen och skära ut ett spån ur en bok, om spånet var torrt så blev det en varm vinter men var den fuktig eller våt så blev vinern kall. Bokkvistar eller blad kunde ges till den man ville skydda från olycka. Bakgrunden till detta handlande var att man noterat mindre frekventa blixtnedslag i bokar. Vilebokarna i södra Sverige var motsvarigheten till suptallarna i norr.

Eken har en mycket skrovlig bark och träffas därför av blixten oftare än de andra trädslagen, enligt vissa källor 10-20 gånger oftare än boken. Detta i kombination med dess grova och robusta utseende och långa livslängd har medfört att den ansågs som det ädlaste av alla träd. I Skåne ansåg man att en sup under eken gav en järnhälsa. I bondepraktikan är eken, eller mera precist ekollonen, ett bra sätt att spå väder med i september.

Alen har ansetts vara ett mystiskt träd, ffa klibbalen då det bär kottar, fäller bladen gröna som sedan färgas svarta och har en rödaktig sav. Även dess växtplats är mystisk med svart mylla, dunkla stammar, kärret, dimman osv. Den blödande alstubben var mycket illa varslande då detta skulle medföra att blod skulle flyta före årets slut.

Aspens darrande löv har många förklaringar. Några är att det darrar för att Jesus kors är tillverkat av asp, att den är rädd för Jesus då han blev arg när han skulle luta sig emot det eller att den är skvaller sjuk då den tisslar och tasslar hela tiden. Ett tips mot fotsvett var att ta tre pepparnejlikor i munnen, en asptelning till käpp och tre asplöv i vardera sko varefter man gick motsols runt kyrkan. Aspen var ett mycket pålitligt kalender märke. När aspladen är som musöron nappar abborren och fjällsjöfisken. När bladen är som en tvåöring släpper man kreaturen på bete.

Ett mystiskt alkärr.

Referenser

- Johnsson, P. (1926). Skogen i kulturhistoria och tradition. Eksjö.
- Gunnarsson, A. (1988). Träden och människan.
- Pihlström, K. (1993). Träden och vi.
- Olmars, Å. (1981). Asasagan. Stockholm.
- Eriksson, R. (1983). Därav av göken, skrock och folktro.